

Citation:

A.G. Roos, Levensbericht U. Wilcken, in:
Jaarboek, 1950-1951, Amsterdam, pp. 189-195

HERDENKING

VAN

ULRICH WILCKEN

(18 December 1862—12 December 1944)

Het is slechts aan weinigen beschoren, grondvester, of mede-grondvester, te zijn van een nieuwe wetenschap. Tot dezulken behoorde *Ulrich Wilcken*. Hij heeft, met enkele anderen, als *Grenfell* en *Hunt*, *Wessely*, *Mitteis*, *Jouguet* — zijn naam moet echter in de *eerste* plaats worden genoemd — de wetenschap der *papyrologie* gesticht, een hulpwetenschap, evenals de epigraphiek, maar, evenals deze, van het grootste belang voor onze kennis van vele, en belangrijke, gebieden der oudheid.

Ulrich Wilcken werd op 18 December 1862 te Stettin geboren. Hij bezocht daar een ouderwets gymnasium, welks degelijke opleiding in de oude talen hij later dankbaar herdacht, studeerde vervolgens Egyptisch te Leipzig bij *Georg Ebers*, Griekse en Romeinse geschiedenis te Tübingen bij *Alfred von Gutschmid*, die beiden toen tot de eersten op hun gebied behoorden, om daarna naar Berlijn te gaan, tot *Theodor Mommsen*. Het was *Mommsen*, die hem tot de papyri bracht en op het nut wees, dat zij als geschiedenisbron konden hebben. Sinds de publicatie der papyri van Turijn, Leiden en Parijs in de eerste helft en het midden der vorige eeuw was de studie der papyri op de achtergrond geraakt, doch aanzienlijke nieuwe vondsten hadden er sinds de tachtiger jaren opnieuw de aandacht op gevestigd. Ook het Berlijnse Museum was met een grote verzameling verrijkt. Om die te kunnen lezen en begrijpen ontbraken echter in die tijd nog zo goed als alle hulpmiddelen, evenmin waren er leermeesters, die een student inleiding en aanwijzingen konden geven. Zelf moest *Wilcken* zijn weg zoeken en zich de vereiste kundigheden eigen

maken, palaeographische, door telkens opnieuw te trachten de stukken te ontcijferen, taalkundige, want de studie der *κοινὴ* was toen pas in haar begin, historische en antiquarische, want de kennis van bestuur, recht en leven in het hellenistische en Romeinse Egypte, en van de terminologie daarvan, was toen nog zeer gering. Met welk een succes *Wilcken* als autodidact zijn arbeid verrichtte, blijkt wel hieruit, dat *Mommsen* reeds in 1883 een verhandeling van de toen 21-jarige publiceerde in de *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*. In 1885 promoveerde hij op een dissertatie *Observationes ad historiam Aegypti provinciae Romanae, depromptae e papyris Graecis Berolinensibus ineditis*. De titel drukt uit, wat wij telkens weer in zijn werk zullen aantreffen: nieuw materiaal gebruikt voor uitbreiding onzer historische kennis. Tot dat materiaal had hij de vrije toegang, omdat hij intussen benoemd was tot „Hilfsarbeiter” aan het Berlijnse Museum voor de catalogisering der Griekse papyri. Bovendien kreeg hij door bemiddeling van *Mommsen* reis-stipendia om de papyrus-verzamelingen te Leiden, Londen, Oxford, Parijs, Turijn en Rome te bezoeken en daar te werken. Een vrucht hiervan waren zijn in 1886 verschenen „Actenstücke aus der königlichen Bank zu Theben in den Museen von Berlin, London, Paris”. Hierin werden niet slechts deze acten gepubliceerd en gecommentarieerd, maar werd ook de techniek en terminologie van het bankwezen in het Ptolemaeisch Egypte nagespeurd en uiteengezet. In 1888 werd hij privaat-docent voor de geschiedenis der oudheid aan de Berlijnse Universiteit, in 1889 reeds volgde zijn benoeming tot hoogleraar voor dit vak te Breslau, waar hij tot 1900 bleef. Daarna is hij achtereenvolgens aan verscheiden universiteiten werkzaam geweest, te Würzburg, Halle, Leipzig, Bonn, München, overal slechts weinig jaren, tot hij in 1917 te Berlijn werd benoemd. Daar bleef hij in functie tot zijn emeritaat in 1931; ook daarna zette hij er zijn werk met onverminderde geestkracht voort. Toen in 1943 zijn woning tengevolge van een luchtbombardement aanzienlijke schade had ondergaan, vond hij een toevlucht en een studeervertrek bij vrienden te Baden-Baden. Ook daar werkte hij nog, tot hij er op

12 December 1944, enkele dagen voor zijn 82ste geboortedag, aan de gevolgen van een noodzakelijk geworden operatie overleed. Met hem is de laatst-overgeblevene der grote leerlingen van de grootmeester *Mommsen* heengegaan, de laatste van een geleerden-generatie, waarop het gelukkige Duitsland van het eind der vorige en het begin van deze eeuw met recht trots was.

Van het vele, dat *Wilcken* op het gebied, waarop hij facile princeps werd, tot stand bracht, noem ik U uiteraard slechts het voornaamste. Vooreerst zijn uitgaven van teksten. In 1899 verscheen zijn *Griechische Ostraka aus Aegypten und Nubien. Ein Beitrag zur antiken Wirtschaftsgeschichte*, in 2 delen. Als schrijfmateriaal, in het bijzonder voor quitanties, werden nml. in Egypte veel de waardeloze ostraka, potscherven, gebruikt, waarvan duizenden tot ons gekomen zijn — het materiaal is immers onvergankelijk. Op grond van de in het tweede deel uitgegeven ruim 1600 van dergelijke teksten, legt *Wilcken* in het eerste deel de grondslag voor onze kennis van het belastingstelsel van het Ptolemaeïsche en Romeinse Egypte en geeft hij bovendien allerlei waarnemingen op het gebied van het oeconomisch leven. Men bedenke, dat dit geheel en al pioniers-arbeid was. Onder zijn uitgaven van papyri staan bovenaan, in omvang en betekenis, de *Urkunden der Ptolemäerzeit*, zoals het werk eerst heten zou. Het plan ervan gaat terug tot 1887, tot gesprekken met *Mommsen*. Oorspronkelijk was de bedoeling, dat alle papyri uit de Ptolemaeïsche tijd, zowel de in de oudere publicaties verschenene als de later gepubliceerde, in een corpus zouden worden bijeengebracht, maar juist in die jaren vermeerderde tengevolge van nieuwe vondsten het aantal Ptolemaeïsche papyri in die mate, dat dit plan onuitvoerbaar bleek. Ten slotte werd besloten, zich te beperken tot wat vóór 1891, het jaar der uitgave van de *Flinders Petrie papyri*, verschenen was. Wat overbleef, was nog omvangrijk en belangrijk genoeg, want juist de oudere collecties bevatten heel wat uit de Ptolemaeïsche tijd. In verband met de verandering van plan kreeg het werk nu de uitgebreidere titel: *Urkunden der Ptolemäerzeit. Aeltere Funde*. Het zou verschijnen in twee delen, waarvan het eerste de teksten uit

Beneden-, het tweede die uit Boven-Egypte zou bevatten. Het eerste deel verscheen van 1922 tot 1927, een zware foliant, in 1935 verscheen de 1e, in 1937 de 2e aflevering van het tweede deel, aan de 3e, de slot-aflevering, werkte *Wilcken*, in uiterst moeilijke omstandigheden, toen de dood hem wegriep. Wij mogen de hoop koesteren, dat vriendenhanden het werk zullen voltooien. Het is verbazingwekkend, hoe veel verder *Wilcken* in de ontcijfering der stukken gekomen is dan zijn voorgangers, en hoeveel nieuws zijn uitvoerige commentaren op deze documenten brengen. Het glanspunt vormt m.i. zijn behandeling van de stukken, betrekking hebbende op de *κατοχοι* van het Serapeum bij Memphis, die merkwaardige „kluizenaars”, die reeds tot zoveel polemiek aanleiding hadden gegeven. Na de Urkunden der Ptolemäerzeit zijn te noemen zijn uitgaven van de papyrusverzamelingen te Bremen en Würzburg, en verder een groot aantal publicaties van afzonderlijke stukken en verhandelingen daarover. Van bijzondere betekenis is zijn *Zum alexandrinischen Antisemitismus*, van 1909, uitgave van een commentaar op fragmenten, die licht werpen op de verhouding tussen Joden en Grieken te Alexandrië in de keizertijd. Sindsdien is het aantal van zulke fragmenten — of zij uit één werk stammen, is nog steeds een twistpunt — zeer vermeerderd, een gehele literatuur is over de ermee verbonden problemen ontstaan, maar de fundamentele verhandeling van *Wilcken* moet nog steeds worden geraadpleegd.

De grote kennis van *Wilcken* en het aanzien, dat hij dientengevolge onder de papyrologen genoot, hebben hem de tot standbrenging mogelijk gemaakt van een vaktijdschrift, het *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete*. Het werd door hem gesticht in 1901, en hij won er de medewerking voor van de meest vooraanstaande geleerden op dit gebied in en buiten Duitsland, wier namen niet slechts op het titelblad stonden vermeld, maar die er ook hun bijdragen aan leverden. Het was een echt internationaal tijdschrift. Het heeft moeilijke jaren gekend. Eerst volgden de delen elkander regelmatig in niet al te grote tijdsruimten op, toen bracht de eerste wereldoorlog en de daarop voor Duits-

land gevolgdde zware tijd stagnatie: de *eerste* helft van het zesde deel verscheen in 1913, de *tweede* helft ervan eerst in 1920. Het is merkwaardig, hoe spoedig daarna de goede verstandhouding tussen de papyrologen der verschillende natiën is hersteld. Het Archiv werd weer internationaal, maar de delen verschenen nu met veel groter tussenpozen dan vroeger. Hachelijk werd de toestand uiteraard door de tweede wereldoorlog. In 1941 kon nog het 14e deel verschijnen, zelfs het 15e kwam door *Wilcken's* onvermoeide arbeid zo goed als gereed, maar verschenen is het niet, als een gevolg van de verwoesting van *Teubner's* drukkerij. Vele belangrijke verhandelingen hebben *Wilcken* en anderen in dit tijdschrift geschreven, het stond op een zeer hoog peil, doch datgene, waarnaar de belangstellende lezer bij elke nieuwe verschijning ervan het eerst greep, was wel het Urkundenreferat van de hand van *Wilcken*, waarin hij uitvoerig de nieuw verschenen text-publicaties besprak, op steeds hoffelijke wijze de uitgevers ervan op door hen gemaakte fouten wees, doch hun ook verdiende lof niet onthield, en een groot aantal voorstellen tot verbetering van lezingen of verklaringen ter tafel bracht. Zijn referaat vormt steeds een noodzakelijke aanvulling van de oorspronkelijke uitgave. Of het Archiv zal worden voortgezet, is de vraag.

De grootste dienst wellicht heeft *Wilcken* aan de beoefenaars der papyrologie bewezen door de uitgave, samen met *Mitteis*, van de *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, waarin *Mitteis* het juridische, *Wilcken* het historische gedeelte bewerkt heeft. Elk dier delen bestaat uit een band *Grundzüge* en een band *Chrestomathie*. Verschenen is het werk in 1912. Tot dan toe was het alleen mogelijk, zich in de papyrologie in te werken onder de persoonlijke leiding van een meester in die wetenschap, en dezulken waren er toen aan de Duitse universiteiten slechts weinige en aan de Nederlandse slechts de jurist J. C. Naber. De taak van de meester werd nu overgenomen door dit voortreffelijke boek, dat alleen door twee mannen als *Wilcken* en *Mitteis*, die de stof volkomen beheersten en overzagen, geschreven kon worden. Het historisch gedeelte van *Wilcken* behandelt, na een inleiding over aard en omvang der papy-

rologie, over de vondsten, de publicaties, het schrift enz., datgene wat men voor het verstaan der papyri nodig heeft, nmlk. de inwendige geschiedenis van Egypte gedurende de Ptolemaeïsche, de Romeinse, de Byzantijnse, en, voorzover althans er toen nog Grieks geschreven werd, de Arabische tijd. Op een schets van de hoofdtrekken dezer perioden volgen in afzonderlijke hoofdstukken godsdienst en cultus, opvoeding, de financiële administratie, de belasting-inrichting, industrie en handel, landbouw, dwang-arbeid en liturgieën, post en vervoer, leger en politie, ten slotte het volksleven. De chrestomathie bevat, aan deze hoofdstukken parallel gaand, een groot aantal stukken, met korte inleiding en commentaar, die er illustraties van geven. Ik herinner mij levendig, met hoe veel vreugde ik dit boek heb bestudeerd en hoe het mij het gebruik der papyri eerst mogelijk maakte. Zo zal het velen zijn gegaan. In de laatste jaren zijn enkele, voortreffelijke, meer beknopte, inleidingen tot de papyrologie verschenen, maar zij hebben de plaats van *Wilcken's* werk voor studie sine voce magistri niet kunnen innemen. Een hernieuwde uitgave ervan is zeer gewenst, waarbij m.i. alleen in bijzonderheden veranderingen nodig zijn, doch de hoofdlijnen ongewijzigd zouden kunnen blijven.

Tot nu toe sprak ik over *Wilcken* slechts als papyroloog, maar hij was hoogleraar in de oude geschiedenis, en vatte die taak zeer ernstig op. Ten bewijze hiervan strekken verscheiden publicaties, die *buiten* de papyrologie vallen. Ik noem in de eerste plaats zijn in 1931 verschenen Alexander der Grosse, waarin hij, naast de beschrijving van diens daden, zijn visie geeft op de geniale, jonggestorven koning, een visie, die het midden houdt tussen de nuchtere van *Beloch* en de enthousiaste van *Radet*. Vele belangrijke studiën over problemen van de geschiedenis van Alexander en over andere zowel van de Griekse als van de Romeinse geschiedenis heeft hij gepubliceerd, vooral in de Sitzungsberichte en in de Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Hoezeer hij oog had voor historische samenhangen, blijkt uit zijn Griechische Geschichte im Rahmen der Altertumsgeschichte, van 1924, waarvan in 1943 een 5e, uitgebreidere, editie verscheen. De geschiedenis

van Griekenland wordt hier gezien tegen de achtergrond van die der oude wereld, en daarom wordt, in het bijzonder bij het begin der Griekse geschiedenis en later bij het hellenisme, uitvoerig ook over het oude Oosten gesproken.

Het zal U uit het voorgaande gebleken zijn, dat *Wilcken* een man was, die zich bewoog op het gehele gebied der oude geschiedenis, een geleerde van formaat. Zijn grootste *betekenis* heeft hij echter voor die wetenschap, die mede door hem is geschapen en die aan hem haar tijdschrift, haar handboek, en monumentale uitgaven dankt, de papyrologie. Ik moge eindigen met de woorden te citeren, waarmede Mademoiselle Claire Préaux haar necrologie in de *Chronique d'Égypte* van 1948 besluit: „En *Ulrich Wilcken* nous avons perdu le guide tranquille et scrupuleux de nos études, le conseiller toujours courtois qui levait nos hésitations, le pionnier de l'organisation internationale de notre discipline, l'honnête et lucide savant qui, patiemment et inlassablement, offrit aux historiens tant de sources nouvelles.”

A. G. ROOS